

NOVÁ ETNOGRAFIE?

„VIRTUÁLNÍ ETNOGRAFICKÁ PROCHÁZKA“ JAKO PŘÍKLAD VEDENÍ ETNOGRAFICKÉHO VÝZKUMU V DOBĚ INTERNETU

Marie Dlouhá

*Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
marie.dlouha@soc.cas.cz*

“A new ethnography?” A “virtual ethnographic tour” as an example of applying ethnographic research methods in the age of the internet

Abstract—Ethnography is usually defined as a method (or set of methods), or as a research paradigm. The existence of multiple definitions is partly the result of ethnography being used by researchers from different fields of study; sociologists and anthropologists, for example. The purpose of this article is to try and determine whether a “new ethnography” really exists. While ethnography originally involved face-to-face contact, technological developments (especially the invention of the internet) have made interacting in virtual spaces possible. The author presents a specific application of ethnographic methods in the age of internet communication which she dubs “a virtual ethnographic tour”. She demonstrates that the main characteristic that ethnography retains from its classical form is the close link between theory and methodology. In contrast, a specific application is always new because social reality is constantly changing.

Keywords—*ethnography, facebook, methodology*

CÍL, který jsem si vytyčila v rámci tohoto příspěvku – odpovědět na otázku, zda existuje nová etnografie – není úkolem nikterak lehkým. Etnografie jako taková vznikla v době, kdy se lidé setkávali a komunikovali především tváří v tvář. Od té doby však došlo k mnohým proměnám, jak co se týče předmětu jejího výzkumu – sociální reality –, tak i v nástrojích, kterých je v jejím rámci užíváno například ke sběru dat.

Dnes je neustále jednou z nejoblíbenějších metod kvalitativního výzkumu, avšak nezřídka se stává, že je využívána mechanicky a nereflexivně, což vede i k úvahám, zda má v současné podobě ještě smysl. To bylo právě jedním z dů-

vodů, proč jsem se rozhodla věnovat tomuto tématu komplexněji, a to nejen na teoretické úrovni – svoje tvrzení ilustruji konkrétními příklady z vlastního výzkumu. Touto prací bych ráda ukázala možnosti, jak vést etnografický výzkum v době virtuální komunikace, což nutně zahrnuje hlubší znalost etnografie jako takové; současně je však třeba si klást otázky, zda tento typ výzkumu má ještě význam v dnešní době a případně k jakým oblastem zkoumání se hodí. Svá tvrzení zakládám na zkušenostech a teoretickém základě jiných autorů, především z anglosaského prostředí, kde je tomuto tématu věnováno více prostoru než (bohužel) v České republice. Až v závěru, kdy budu mít dostatek podkladů, se budu moci vrátit zpět k původní otázce – tedy tomu, zda se etnografie dnes úplně distancovala od své klasické formy, či zda je její podoba víceméně nezměněna dodnes.¹

TEORETICKÝ ZÁKLAD

Etnografie – víme, co to vlastně je?

Jak již bylo řečeno, stejně jako v mnoha jiných metodách sociálního výzkumu, které fungují již po delší dobu, je i u etnografie nebezpečí rutinizace užívání, tj. nereflexivní mechanizace kroků, jejichž význam nám již uniká. Proto bych se zde ráda vrátila k podstatě etnografie, která vyplývá z její definice. Až teprve na tomto základě pak mohu hledat odpověď na to, jakou a zda

¹ Tento článek byl napsán na základě metodologické rešerše realizované v rámci diplomové práce autorky „*Becoming a Facebook User*“ Záhada (ne)opouštění facebooku, která byla obhájena v červnu akademického roku 2011/2012 na Fakultě sociálních věd UK. Publikace článku byla podpořena grantem AntropoWebzin 2011–2012 přiděleným v rámci Studentské grantové soutěže ZČU pod číslem SGS-2011-031 a grantem Studentské vědecké konference ZČU pod číslem SVK2-2012-001.

vůbec nějakou roli hraje dnes, respektive s jakými jejími aspekty se setkáváme dodnes, a jaké naopak ztratily svůj význam.

Etnografie jako taková je poměrně obtížně uchopitelná, a to nejen proto, že má různé podoby, ale především proto, že se stává průsečíkem různých sociálně-vědních disciplín, jakými jsou právě antropologie a sociologie. Nejčastěji se však definuje jako metoda nebo soubor metod, které ve své klasické podobě zahrnují participujícího výzkumníka – etnografa, jenž se zkoumanou komunitou sdílí (ať již otevřeně, nebo uzavřeně) po delší dobu každodenní život a sbírá různé druhy dat pro vlastní výzkum (Hammersley 1983: 1). Tento soubor metod není přesně definován svou podobou, jeho identifikačním znakem je společný cíl a hlavní myšlenka – důraz na komplexitu lidské zkušenosti, které se lze přiblížit pouze těsným a vytrvalým pozorováním lidského jednání, prostřednictvím kterého lze porozumět tomu, jak lidé dávají smysl světu okolo sebe (O'Reilly 2005: 1–3). Etnografie však není pouhou metodologií – jedna z jejích významných složek je reflexivita, tedy vědomí, že data nejsou oddělitelná od výzkumníka, jeho hodnot a sociokulturních vlivů prostředí, ve kterém je výzkum prováděn (Hammersley 1983: 16–17), což poukazuje na silné propojení metodologie s teorií. Pokud tedy chceme hledat dnešní podobu etnografie, je nutné nejprve zaměřit pozornost na to, jak se proměnila sociální realita, na které staví etnografie své základy, a odpovědět si na otázku, zda je možné ji využívat v rámci sociálně-vědního výzkumu, i když se změnil základ, na kterém stojí. Až teprve v druhém kroku lze věnovat pozornost tomu, jaký význam mají tyto změny pro konkrétní aplikaci metod.

Změny v sociální realitě jako základ změn v metodologii

Badatelů sociálně-vědního výzkumu se změny v sociální realitě dotýkají hned dvakrát. Zaprvé se objevují nové sociální fenomény, které jsou potenciálními předměty zkoumání, zadruhé se mění i prostředky, kterými můžeme takto pozměněnou realitu zkoumat.

Svět se změnil a neustále se mění. Tyto a podobné věty slyšíme nejen z úst významných vědců, na změny upozorňují i obyčejní lidé. Jednadvacáté století je spojováno především s otázkami změn v oblasti definice času a pro-

storu (Giddens 2003), upadáním vlivu národních států (Bauman 2009) či s individualizací (Lipovetsky 2008), k čemuž nemalým dílem přispívá rozvoj – především – komunikačních technologií. Velké globální změny obyčejný člověk sice registruje, ale často má dojem, že se ho netýkají, že jde o možné výklady vědců, které nemají s reálným životem příliš společného. K těmto strukturálním pohledům se nabízí jako alternativa mikrosociologie, ve středu jejíž pozornosti je každodennost a její prožívání aktéry. Právě tuto perspektivu stále může zprostředkovat etnografický výzkum se svým zaměřením na pohledy aktérů a jejich interpretace změněné skutečnosti. Různých aspektů změny je však mnoho a není je možné uchopit všechny najednou. Oblastí, na kterou jsem se zaměřila já, jsou otázky komunikace a interakce. Změny od její klasické podoby směrem k mediovaným podobám, zprostředkovaným technologiemi, by mohly být v optice makroperspektivy zkoumány a popisovány například v hlubším kontextu ekonomiky jako takové. Dostali bychom tak odpověď například na to, jakou hraje změna komunikace rolí v rámci trhu či jaký vliv má na definici času a prostoru. A naopak právě zkoumání změn v komunikaci a jejich konkrétních dopadů na naše životy, vlivu na tvorbu identity a řešení podobných otázek je možné právě prostřednictvím etnografického výzkumu – já jsem si je kladla ve výzkumu zaměřeném konkrétně na jednání na sociální síti facebook².

Druhým zmiňovaným aspektem, který musí sociální vědec brát v potaz, jsou i nové technické nástroje, které může využívat v průběhu celého výzkumu – jedná se například o využití výpočetní techniky ke sběru dat, různých software k jejich zpracování atp. Změna sociální reality a nové nástroje jejího zkoumání však provází spousta otázek týkajících se toho, jak konkrétně k nové realitě přistupovat, tedy jak těmto novým faktorům uzpůsobit metodologii. Právě na příkladu facebooku jako sociálního fenoménu ukáží čtenáři, jak jsem čelila konkrétním otázkám doprovázejícím výzkum zaměřený na komunikaci probíhající kromě klasické formy tváří v tvář také ve virtuálních prostorech.

² V příspěvku užívám slovo facebook s malým F především proto, že v centru mého zájmu není konkrétní technologie či produkt Facebook, ale facebook jako komunikační médium a platforma, kde se setkávají a interagují různí lidé. Rozlišení facebook/Facebook se řídí stejnými pravidly jako slovo internet/Internet [více viz pravidla.cz 2012].

Virtuálno v etnografii

Výzkum facebooku jako sociálního fenoménu a zájem o způsoby komunikace, sebeprezentace a jednání v jeho rámci mne vedly k tomu, abych se věnovala především změnám, které s sebou přináší technologický pokrok, konkrétně vývoj počítačů a internetu. Tomuto aspektu je věnován prostor i ze strany vědců, kteří provádějí etnografický výzkum, problematika je však reflektovaná z různých úhlů, důraz je kladen na odlišné aspekty komunikace zprostředkované novými médii. Možná také právě proto dostává etnografický výzkum nová jména jako například *virtuální etnografie*, *kyberetnografie*, *webnografie*, *netnografie*, či se dokonce označuje jako disciplína „mnoha tváří“ (Androutsopoulos 2008). Různorodost nenalezneme pouze v názvech, ale také v pojetí celého přístupu. Tyto etnografické perspektivy zahrnují posuny, které s sebou přinesl internet, a berou tedy v potaz virtuální aspekty komunikace; spojuje je především to, že se různými způsoby snaží zahrnout teoretické aspekty změn a také využívat nových technologií v rámci metod – např. sběru dat a jejich analýzy. Domínguez et al. (2007: nestránkováno) ukazují, že tyto nové větve etnografie se více či méně vymezují vůči etnografii ve své klasické podobě. Já osobně se nebudu snažit zastupovat ani jednu z perspektiv, pokusím se poukázat na to, co mají všechny tyto pohledy společné – propojování teorie s metodologií, což je ústředním prvkem i mnou zvolené formy etnografie.

Je třeba se poučit z historie

Aby byla lépe pochopitelná stanoviska, která se zde snažím představit, je třeba se ohlédnout mírně do historie virtuální etnografie (ať již nese jakékoliv jméno), tedy k počátkům toho, jak etnografie zahrnuje do své oblasti zájmu změny spojené s internetem a virtuální komunikací.

Delší pobyt výzkumníka v prostředí jeho výzkumu především za účelem lepšího pochopení a zachycení každodennosti, to byla většinou nedílná součást metody etnografie. Ta byla velmi často využívána ke studiu určitých komunit, společenství či kultur jak v sociologii, tak v antropologii (vzpomeňme například etnografické studie Bronislawa Malinowského (např. viz Malinowski 1913). V 90. letech 20. století, kdy se stal populární výzkum internetem zprostředkovaných interakcí, převažovala myšlenka, že technologie dávají vzniknout novým sociálním formacím, sociálním světům, které fungují ved-

le běžné sociální reality, a jako takové je možné je takto odděleně také zkoumat (Hine 2008: 258). V první fázi virtuální etnografie se tak navázalo na ideu výzkumu komunit (v tomto případě se jednalo o online komunity), a také v oblasti metod se výzkumníci příliš neodlišovali od těch klasických – často bylo využíváno dlouhodobé pozorování, kdy výzkumník, ať již otevřeně, či skrytě, participoval na životě či jednání skupiny. Jako příklad můžeme jmenovat Nancy K. Baym, která takto zkoumala internetovou komunitu vytvářenou na základě společného zájmu – televizních seriálů (Baym 1997). V rámci takového vedení výzkumu se pak hlavní metodologickou obtíž stává to, jak takovou komunitu vymezit (pokud lze ještě mluvit o komunitě) a jaký vliv má online komunita na tu offline³ (Baym 1998: 37). Je tedy patrné, že vzniká obraz dvou odlišných světů a prostorů (online a offline či reálného a virtuálního), které jsou oddělené a ve kterých můžeme vystupovat jako odlišní lidé (příkladem jsou studie rozdílů sociability mezi těmito dvěma prostředími (Cody et al. 1997, Joe 1997)). Vnímání těchto světů jako oddělených je vidět i v přístupu Howarda Rheingolda (1993), který vnímá virtuální komunity jako jakési oživení, znovuupevnění, či dokonce nahrazení upadajících komunit v offline prostředí.

Výzkum poslední doby navazuje kriticky na tento způsob chápání virtuální etnografie. Výzkumníci sami uplatňují jeden z principů etnografie – reflexivitu na vlastní bádání, jež vede především k závěru, že nelze brát výzkumná pole jako předem daná – například právě ohraničená virtuálním prostorem – ale že je třeba si uvědomit, že výzkumné pole vytváří a definuje sám výzkumník (Wittel 2002: nestránkováno). Další kritika se objevuje především ze strany kyberkulturních studií, kde je poukazováno na to, že nelze brát online prostory jako nezávisle fungující na okolní offline realitě, protože jsou vždy určované politickými, sociálními a ekonomickými konsekvencemi, které dávají význam tomu, co se děje online (Silver 2000).

3 Výrazy online a offline světy, komunity apod. přebírám z literatury (viz například Ellison, Steinfeld, Lampe (2007)), i když mám k jejich využití jisté výhrady. Technologie většinou umožňují zprostředkování kontaktů a komunikace online, avšak ne vždy musí být obě osoby nutně simultánně přítomné. Osobně bych navrhovala raději hovořit o propojení reálného (či kontaktu tváří v tvář) a virtuálního, tam, kde se opírám o cizí teoretickou práci, však ponechávám výrazy tak, jak byly použity.

Idea oddělených světů je dnes považována často za nedostatečnou, pokud chceme zachytit všechny způsoby interakcí, které mají nějakou souvislost s virtuálními prostory. Sociální realita zprostředkovaná internetem a technologiemi se stává součástí našich životů, a také proto je stále více kladen důraz na zkoumání komplexních spojení mezi online a offline sociálními prostory (Hine 2008: 258). Jak k tomuto tématu podotýká Jennifer Lauren Davis: „Technologie bude hrát roli v tom, jakým způsobem interagujeme, a naše interakce budou formovat způsoby, jakými užíváme technologie.“ (Davis 2008: 14) Spíše než o dva nezávislé světy tedy jde o vzájemné prolínání online i offline prvků v celku sociální reality. Jak říká Christine Hine, sociální význam jevů zprostředkovaných technologiemi zasluhuje pozornost, tato pozornost však musí brát v potaz vliv a zakotvenost těchto jevů v každodenním životě (Hine 2008: 258).

Máme tedy základní teoretické východisko pro konkrétní aplikaci etnografického výzkumu, ze kterého jsem také vycházela ve své práci věnující se užívání sociální sítě facebook. Ještě než se pustím do samotného představení metody „virtuální etnografické procházky“, kterou jsem vyvinula, ráda bych předeslala, že mým cílem není dát nějaký návod, jak aplikovat etnografický výzkum na virtuální prostory. Žádná univerzální rada nemůže existovat především proto, že se jedná o oblast, která se nesmírně rychle vyvíjí; možná tedy právě výhody přístupu, který budu ve svém příspěvku prezentovat, se mohou stát brzy nevýhodami, či případně že některé z nástrojů, které využívám, se tak technologicky promění, že za chvíli ani nebudeme vědět, o čem je řeč. Je dokonce možné, že se moje práce stane zachycením určitého neopakovatelného sociálního okamžiku a zpětně bude sloužit ke konfrontaci nových metod a přístupů, tedy bude možné ji přidat k základním kamenům, na kterých lze dále stavět. Jediným možným stálým doporučením je nezapomenout na – pro etnografii tak důležitou – reflexivitu a využívat jí i znalostí a principů klasické etnografie k tomu, abychom čelili neustále novým výzvám, které přináší technologiemi neustále proměňovaná sociální realita.

PRAKTICKÁ APLIKACE – „VIRTUÁLNÍ ETNOGRAFICKÁ PROCHÁZKA“

V následujících odstavcích nejprve shrnu základní cíle výzkumu, v rámci něhož jsem využila

jako metodu sběru dat „virtuální etnografickou procházku“. V návaznosti na to představím samotnou metodu a také uvedu, jak vypadal vzorek, na kterém jsem ji použila, a způsob, jak jsem se k informátorům⁴ dostala. Využiji také dalších teoretických zdrojů poukazujících na nové otázky, objevující se v rámci sociální reality v souvislosti s rozvojem virtuálních způsobů komunikace, a ukáži, jakým způsobem se s nimi snaží tato metoda vyrovnat. Nakonec také poukážu na nevýhody a omezení, které tento přístup má. Na závěr doplním svoje očekávání, které se pojí k představení metody – tedy uvedu hlavní důvody, proč se tématu věnuji.

Výzkum uživatelů facebooku

Na počátku výzkumu byl především sociologický zájem o fenomén, který se v poslední době stal součástí veřejného diskursu a který je mimochodem také přítomen v mém životě, neboť jsem sama uživatelkou facebooku. Nejčastěji je – jak v rámci širší veřejnosti, tak v rámci vědecké obce – věnována pozornost tomu, že je facebook nepopulárnější sociální sítí vůbec (srovnání počtu uživatelů různých sociálních sítí viz například *ebizmba.com* 2012), i když jeho oblíbenost je regionálně rozrůzněná, a počet jeho uživatelů neustále roste (viz *vincos.it* 2011). Pozornost se soustřeďuje také na otázku identity – především na to, jestli a jak se facebooková identita liší od té prezentované tváří v tvář. Facebook přitahuje i psychology, sociální pathology a lidi zabývající se ochranou osobních údajů, kteří se snaží odpovédět na to, jakou má na facebooku podobu soukromí, jestli uživatelství způsobuje závislost (*Sweden's largest Facebook study* je jednou z nejrozsáhlejších studií závislosti, kterou realizovala University of Gothenburg (*gri.handels.gu.se* 2012)), případně jaké jsou její důvody.

Právě tato témata, která jsou v souvislosti s facebookem nastolována, vedla i mne k tomu, abych se zajímala o facebook jako takový a snažila se zjistit, jak vypadá jednání a interakce v rámci tohoto prostředí, a to především z per-

⁴ Pojem „informátor“ je používán především v etnografickém výzkumu, kde je chápán spíše jako učitel. Výzkumník je naopak tím, kdo se snaží naučit o informátorově světě tolik, kolik je to jen možné. Děje se tak prostřednictvím jazyka, který používá informátor. Naproti tomu „respondent“ je ten, který odpovídá na výzkumníkovy otázky, které jsou formulovány v jazyce sociálního vědce [Spradley 1979]. Vzhledem k charakteru výzkumu a etnografické metodě sběru dat proto ve své práci využívám termínu prvního.

spektivy samotných uživatelů. Skrze jejich pohled jsem chtěla hledat odpověď na to, proč je tato sociální síť tak oblíbená a proč jedinci na ní registrovaní neodcházejí, dokonce se jejich počet zvyšuje (tedy co způsobuje facebookovou „závislost“). Snaha zjistit, jakou roli hraje facebook ve společnosti a v životě jeho uživatelů, mě vedla k tomu se více zabývat jeho rolí v souvislosti s identitou a sebe prezentací.

Jak je vidět z výše uvedených okruhů a otázek, na které jsem se soustředila a ve svém výzkumu snažila hledat odpověď, zaměřila jsem se na hlubší pochopení a porozumění určitému problému v souvislostech a z pohledu samotných uživatelů. Volba proto padla na kvalitativní metodu sběru dat, která nemá snahu reprezentovat problém v celé populaci, ale právě zachytit pohledy menšího počtu informátorů, zato do větších podrobností. Etnografický přístup se zdál vzhledem k těmto cílům jako vhodnou volbou, musela jsem však vyřešit, jak ho aplikovat na konkrétní prostředí mého zájmu.

Co je to ta „virtuální etnografická procházka“?

V návaznosti na teoretické prameny týkajících se etnografie virtuálních prostorů, které jsem představila výše, jsem využila myšlenku podívat se na sociální fenomény virtuálního světa jako na zakotvené v offline realitě, a jako takové jsem se je také rozhodla zkoumat. Hledala jsem řešení toho, jakým způsobem spojit pozorování jednání v prostředí, které mě zajímá, s tím, jak svoje jednání interpretují samotní aktéři. Cílem tedy bylo jít pod povrch samozřejmého, které je spojované s facebookem.

Mým řešením a možnou inspirací pro další výzkumníky zabývající se podobným tématem byla „virtuální etnografická procházka“, která je založená především na kombinaci metod (tu doporučují i další výzkumníci zabývající se etnografií virtuálních či internetových prostor (například Sade-Beck 2004: 12)), která umožňuje propojovat aspekty online a offline a hledat vzájemná ovlivnění a interpretace. Konkrétně se jednalo o spojení etnografického výzkumu virtuálního prostředí, pozorování a polostrukturovaného rozhovoru. Jak to konkrétně vypadalo a proč název „virtuální etnografická procházka“? S informátory⁵ jsme se většinou sešli v nějakém neutrálním prostředí (kavárna, čajovna,

knihovna), kde jsem se nejprve zeptala na několik otázek ohledně facebooku (aniž bychom byli v tomto prostředí) a následně jsem je požádala, aby byli mými průvodci ve svém facebookovém prostředí, tedy aby se mnou absolvovali jakousi virtuální procházku – virtuální z toho důvodu, že jsme se procházeli po virtuálním prostoru. Celkově jsem se snažila přiblížit podmínky co nejvíce těm, které mají, když facebook využívají – byli tedy požádáni, aby na schůzku přinesli vlastní počítač (pokud ho neměli, poskytla jsem jim svůj). Během rozhovoru mi pak ukazovali jednotlivé činnosti, které na facebooku dělají – prošli jsme spolu celý proces od přihlášení se na tuto sociální síť až po různé detaily, které sami přinesli do rozhovoru. Byli to oni, kteří „klikali“ na jednotlivé sekce v rámci facebooku, a postupně mi tak odhalovali prostory, které jsou běžnou součástí jejich každodennosti⁶. Co se týče formy, jednalo se o rozhovor polostrukturovaný – měla jsem připraven jakýsi scénář procházky, který však neměl fixní podobu. Jednalo se spíše o témata, která jsem s informátory chtěla probrat (například nastavení soukromí) a oblasti, do kterých jsem se chtěla nechat zavést (osobní profil, události apod.). Mimo to byl tento scénář z velké části formován během rozhovoru a také jsem čerpala témata a postřehy z již proběhlých rozhovorů a využívala jsem je pro další případy. Abych trochu poodhalila to, co je považováno za samozřejmé, povzbuzovala jsem informátory k tomu, aby mi přiblížili, co na této sociální síti běžně dělají. Sice se jednalo o situaci trochu nepřirozenou – většinou je facebook využíván v průběhu celého dne a bez přítomnosti ostatních; člověk v jeho rámci určitým způsobem jedná, aniž by to byl nucen reflektovat. Na druhou stranu se mi tímto způsobem podařilo získat poměrně unikátní data, která zachycovala pohled na facebook přímo od jeho uživatelů.

Zmiňovala jsem také, že se jednalo o kombinaci způsobů sběru dat – nešlo tedy pouze o interview s průvodcem. Neméně důležitou součástí bylo i pozorování toho, o čem informátoři mluvili, a tedy konfrontace pozorovaného a slyšeného (svoje poznatky jsem zachytila v polních poznámkách). Mohla jsem tak srov-

5 Konkrétně se jednalo o 6 mužů a 6 žen ve dvou věkových skupinách: 15–18 a 18–26 let.

6 Jedním z kritérií pro výběr informátorů bylo to, že se jednalo o poměrně časté uživatele – tedy že měli navštěvovat facebook minimálně několikrát týdně. To je jedním z důvodů, proč si dovolím ho zařadit mezi každodennost informátorů. Dalším důvodem je i to, že většina z nich ho v rámci promluvy situovala mezi každodenní aktivity.

návat, například jakým způsobem se na facebooku sebezprezentují a do jaké míry to reflektují v rámci rozhovorů. Vzhledem k tomu, že v rámci „virtuální etnografické procházky“ jsem byla pouze pozorovatelem a nechala se provádět, využila jsem možnosti samostatně si (po rozhovoru) prohlédnout profily informátorů (už bez jejich doprovodu), nebo alespoň to, co je z nich veřejně přístupné. Své poznatky jsem opět využila ke srovnání toho, jak některé věci nahlíží informátoři, s pohledem člověka zvenčí. Zjistila jsem například, že většina informátorů mluvila o tom, že věnují pozornost omezení soukromí – tedy že data uvedená na facebooku jsou viditelná pouze pro facebookové Přátele⁷. Při zpětném prohlížení jejich profilů jsem ale jako úplně cizí člověk mohla vidět mnohem více, než informátoři předpokládali. Pro mne nebylo v tomto směru důležité zjištění jejich neznalosti jako spíše to, že facebooku důvěřují, protože věří tomu, že jejich omezení jim udržuje určité soukromí.

Výhody a nevýhody této metody

Jak již bylo řečeno, „virtuální etnografická procházka“ není návodem, jak vést etnografický výzkum v době internetu, spíše je konkrétním příkladem vedení výzkumu majícím pozitivní a negativní aspekty, ze kterého mohou čerpat další výzkumníci. Aby byly jasněji patrné výhody a nevýhody metody, kterou jsem využila, není ji možné představit pouze jako takovou. Její charakter je lépe pochopitelný také vzhledem ke vzorku, na kterém byla využita, a projevuje se taky ve způsobech, jak jsem se k jednotlivým informátorům dostala.

Pro realizaci „virtuální etnografické procházky“ je nutná velká míra důvěry. Jejím předpokladem je totiž ochota informátorů poodhalit kus svého soukromí a provést výzkumníka prostory, ve kterých se obvykle pohybuje uživatel sám. Narážíme zde na jednu z otázek, které musí čelit výzkumník provádějící etnografický výzkum internetu. V etnografickém výzkumu jako takovém je často nutným předpokladem úspěchu zajistit si vstup do prostředí a také co největší míru důvěry participantů. Pokud bychom zůstali pouze v rovině online a stali se po-

zorovatelem nebo „špehem“⁸, který je sám nepozorován, a tedy ovlivňuje zkoumané prostředí jen do určité míry, mohli bychom získat pouze omezený obraz. Technika a internet umožňují zabránit vstupu do určitých soukromých prostor, a to často daleko lépe, než tomu bylo v období, kdy docházelo pouze ke kontaktu tváří v tvář. V případě facebooku bychom tak nyní nemohli zjistit, jak vypadá konkrétní osobní prostředí jednotlivých uživatelů – tedy prostory, kde se běžně pohybují. To bylo také jedním z důvodů kombinace metod a vytvoření „virtuální etnografické procházky“ na základě rozhovorů s účastníky. Avšak jak dosáhnout toho, aby byl někdo ochoten se mi stát průvodcem po virtuálních prostorech, které jsou součástí soukromí?

Řešení jsem hledala v poznatcích z klasického etnografického výzkumu. Pro vstup do určité komunity byl využíván často klíčnick neboli „gatekeeper“, díky němuž jednak můžeme získat vstup do jinak nepřístupných prostor, a navíc i důvěru neznámých lidí, s kterými se on zná velmi dobře. Stejný způsob jsem využila i v případě kontaktu mediovaného prostřednictvím internetu. Právě anonymita virtuálního internetového prostředí způsobuje další znásobení nedůvěry možných participantů, kteří často ani na prosby o participaci neodpovídají, konkrétní obtíže ve své práci popisuje například Angela Cora Garcia et al. (2009: 67). Právě kombinaci online a offline – tedy využití vztahů tváří v tvář k získání důvěry jak klíčnicka, tak přes něj i dalších participantů, a tudíž i vstupu do prostředí online – doporučuje nejen výše zmiňovaná autorka, ale využívá ji i metoda „virtuální etnografické procházky“.

Jakousi řečnickou otázkou je pak to, proč jsem využila právě jako klíčnicka někoho dalšího a nevyžila možnosti, že znám také lidi, kteří se na facebooku pohybují a nezahrnula je do svého výzkumu. Učinila jsem tak především z toho důvodu, že jsem chtěla omezit možný vliv společné znalosti s informátorem na kvalitu výsledků. Pokud bych mluvila se svými kamarády a známými, bylo by zde určité společné vědění, které by mohlo na jednu stranu nechávat nevyřčené věci, které jsou považovány za samozřejmé, na straně druhé by to mohlo znamenat určité omezení výpovědi ze strany informátorů. Pokud by totiž mohli předpokládat, že využiji získané

7 Slovo Přátele uváděné s velkým P označuje druh facebookového vztahu, který nemusí s přátelstvím tak, jak se používá v běžné řeči, souviset. Jeden informátor to hezky shrnul: „Jo, tady mám, Raven, to je kamarád, toho nepotřebuju mít na fejsbuku.“ [Muž 23 let_B].

8 V anglicky psané literatuře je specifická pozice výzkumníka vyjádřena slovem „lurker“ [Eynon, Fry, Schroeder 2008: 31], což by se dalo přeložit jako „číhající“.

informace během dalších setkání (což by se vzhledem ke společné známosti dalo očekávat), mohlo by mnohé zůstat zamlčeno. Proto bylo nutné kritériem výběru informátorů to, že se bude jednat o osoby, u kterých bude velmi nepravděpodobné, že bych s nimi měla v budoucnu nějaký kontakt, tudíž že vyřčené informace nebudou moci být dávány do jiných souvislostí.

Jestliže poukazujeme na výhody, které měla moje metoda v oblasti získávání důvěry informantů, musíme zmínit i nedostatky či omezení, které byly právě způsobeny kombinací sběru dat online i offline. Angela Cora Garcia et al. poukazuje na vlastnosti virtuálních prostor, které vedou lidi k tomu, že mají daleko menší zábrany než v rámci setkávání tváří v tvář (Garcia et al. 2009: 67), což umožňuje získávat i osobnější informace a zkoumat citlivá témata jako například závislosti apod. Právě využití setkání tváří v tvář vede k větší sociální kontrole, a tak i možnosti, že některé věci nebudou vyřčeny. Využití klíčnicka (či klíčnicků) pro výzkum facebooku mělo i druhý omezující aspekt. Vzhledem k tomu, že klíčnicki byli z mého okolí – tedy podobně staří a vzdělaní – a poskytovali mi kontakty také ze svého okolí, stalo se, že byl vzorek poměrně homogenní co se týče věku a vzdělání, což bylo poté nutné brát v potaz při interpretaci výsledků.

Kombinace pozorování toho, co se odehrává online, a rozhovorů tváří v tvář umožňuje, kromě výše zmiňovaného, též usnadnění řešení některých etických otázek. Internet – jak zmiňuje Angela Cora Garcia et al. (2009: 73) – je totiž místem, kde přestává být jasná hranice mezi soukromým a veřejným. Na jednu stranu fakt, že je vše dostupné, vyvolává dojem, že tyto informace můžeme volně použít (tento názor zastává například Gatson a Zweering (2004: 181)), když ve své práci publikují cizí nepozměněné webové stránky). Vzhledem k tomu, že je internet přístupný mnohým, nacházejí se zde často informace osobního charakteru, o kterých nemusí ani ten, jehož se týkají, vědět, nebo pokud o nich ví, nemusí si uvědomovat, že jsou přístupné všem. Tím pádem může být narušena důvěra informátorů či jejich touha po soukromí, které zmiňují právě Gatson a Zweering jako jedny z podmínek etického výzkumu (ibid.). I moji informátoři často deklarovali, že mají na facebooku nastavená omezení pouze na ty, které si zařadili do facebookových Přátel na této sociální síti, ale ve skutečnosti – jak jsem zjistila – tomu tak často nebylo. Zde nacházíme opět výhodu

kombinace metod. V rámci virtuálních procházek to byli samotní informátoři, kdo určoval, jaké informace mi poskytnou, a tudíž jsem se vyhnula tomu, zda je etické získávat informace bez jejich vědomí, přestože jsou volně dostupné. Navázání osobního kontaktu s informátory, a tedy získání určité míry důvěry nakonec znamenalo to, že mi často poskytovali informace či ukazovali virtuální prostory, ke kterým bych neměla přístup, ani kdybych byla jejich facebookový Přítel.

Nejde také pouze o výhody či nevýhody. Právě kombinace metod vyžaduje také nutnost dbát na charakter dat při analýze a hledat nové postupy, jak je zpracovávat. Využívání různých způsobů sběru dat a práce s daty různého charakteru je vždy unikátní. Nelze proto poskytnout jakoukoliv univerzální radu, lze jen apelovat na výzkumníky, aby byli připraveni reflexivně řešit nové otázky.

ZÁVĚR

V prostředí facebooku, kde lidé vystupují převážně pod vlastními jmény, aby byli identifikovatelní svými přáteli, se kterými nejčastěji komunikují, posloužila metoda „virtuální etnografické procházky“ poměrně dobře k výzkumu jednání a užívání této sociální sítě. Jak jsem již několikrát zmiňovala, nelze žádnou (nově vyvinutou) metodu považovat za jediné řešení pro všechny případy. Celý výklad volby metody ale zahrnoval nejen v prvním kroku, nýbrž i v dalších fázích výzkumu hlubší analýzu toho, jakým směrem se proměnila sociální realita a jak je dle toho třeba upravit i výzkumnou metodu. Přestože se sociální prostředí v současné době rychle mění, což vyžaduje hledání nových a nových řešení, jak uchopovat sociální realitu, jedno zůstává stejné. Metoda etnografie nemůže být povrchní replikací toho, co již bylo k výzkumu využito, musí se stejně jako dříve snažit opírat o hlubší teoretické zázemí, což bylo i v mém textu několikrát zmíněno. Ve svém případě jsem kromě této hlavní myšlenky uplatnila i některé klasické postupy; jejich konkrétní aplikace ve výzkumu a kombinace ovšem musela reflektovat charakter dat. Odpověď na otázku, zda lze považovat současnou etnografii za novou, je tedy nasnadě – hlubší propojení metody a teorie, na které byla etnografie vždy postavena, jí nelze upřít ani dnes, kdy se sociální realita tak rychle mění; právě z tohoto důvodu ale musíme hledat neustále nové způsoby, jak ji zkoumat.

POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE

- ANDROUTSOPOULOS, J. 2008. „Potentials and limitations of discourse-centred online ethnography.“ *Language@internet* (online). 5. Přístupné na: <<http://www.languageatinternet.de/articles/2008>>, stáhnuto: 1. 9. 2012.
- BAUMAN, Z. 2009. *Reconnecting Power and Politics*. Přístupné na: <<http://www.social-europe.eu/2009/11/reconnecting-power-and-politics/>>. stáhnuto: 12. 10. 2012.
- BAYM, N. 1997. „Interpreting soap operas and creating community: Inside an electronic fan culture,“ in *Culture of the Internet*. Ed. S. Kiesler. Mahwah, NJ: Lawrence Earlbaum Associates. s. 103–119.
- BAYM, N. K. 1998. „The emergence of online community,“ in *Cybersociety 2.0: computer-mediated communication and community*. Ed. S. G. Jones. Thousand Oaks, CA: Sage. s. 35–68.
- CODY, M. J., P. WENDT, D. DUNN, J. PIERSON, J. OTT a L. PRATT. 1997. *Friendship Formation and Creating Communities on the Internet: Reaching Out to the Senior Population*. Paper presented at the Annual Meeting of the International Communication Association, Montreal, Canada.
- DAVIS, J. L. 2008. *Presentation of self and the personal interactive homepage: an ethnography of MySpace*. Texas: Texas A&M University, 126 s. Vedoucí diplomové práce Dr. Sarah Gatson.
- DOMÍNGUEZ, D., A. BEAULIEU, A. ESTALELLA, E. GÓMEZ, B. SCHNETTLER a R. Read (Eds). 2007. „Virtual ethnography.“ *Forum: Qualitative Social Research* (online). 8 (3). Přístupné na: <nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0703E19>, stáhnuto 1. 9. 2012.
- ebizmba.com* (online). 2012. Top 15 Most Popular Social Networking Sites | April 2012. Přístupné na: <<http://www.ebizmba.com/articles/social-networking-websites>>, stáhnuto: 17. 4. 2012.
- ELLISON, Nicole B., C. STEINFELD a LAMPE Cliff. 2007. „The Benefits of Facebook „Friends“: Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites.“ *Journal of Computer-Mediated Communication*. 12 (4): 1143–1168.
- EYNON, R., J. FRY a R. SCHROEDER. 2008. „The ethics of internet research,“ in *The handbook of online research methods*. Eds. N. Fielding, R. M. Lee a G. Blank. London: SAGE Publications. s. 23–41.
- GARCIA, A. C., A. I. STANDLEE, J. BECHKOFF a Y. CUI. 2009. „Ethnographic Approaches to the Internet and Computer – Mediated Communication.“ *Journal of Contemporary Ethnography*. 38 (1): 52–84.
- GATSON, S. N. a A. ZWEERINK. 2004. „Ethnography Online: “Natives” Practising and Inscribing Community.“ *Qualitative Research* 4(2): 179–200.
- GIDDENS, A. 2003. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- gri.handels.gu.se* (online). 2012. Sweden's largest Facebook study: a survey of 1000 Swedish Facebook users. Přístupné na: <<http://www.gri.handels.gu.se/english/latest-news/news/d/sweden-s-largest-facebook-study--a-survey-of-1000-swedish-facebook-users.cid1073014>>, stáhnuto: 1. 5. 2012.
- HAMMERSLEY, M. a P. ATKINSON. 1983. *Ethnography: Principles into Practice*. London: Routledge.
- HINE, C. 2008. „Virtual ethnography: Modes, Varieties, Affordances,“ in *The handbook of online research methods*. Eds. N. Fielding, R. M. Lee a G. Blank. London: SAGE Publications, s. 257–270.
- JOE, S. K. 1997. *Socioemotional use of CMC: self-disclosure in computer-mediated communication*. Paper presented at the Annual Meeting of the International Communication Association, Montreal, Canada.
- LIPOVETSKY, G. 2008. *Éra prázdnoty: Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor.
- MALINOWSKI, B. 1913. *The family among the Australian Aborigines: a sociological study*. London: University of London Press.
- O'REILLY, K. 2005. *Ethnographic Methods*. London: Routledge.
- pravidla.cz* (online). 2012. Pravidla českého pravopisu. Přístupné na: <<http://www.pravidla.cz/hledej.php?qr=internet>>, stáhnuto: 28. 3. 2012.
- RHEINGOLD, H. 1993. *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York: Addison-Wesley.
- SADE-BECK, L. 2004. Internet ethnography: Online and offline. *International Journal of Qualitative Methods* (online). 3(2). Přístupné na: <http://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_2/pdf/sadebeck.pdf>, stáhnuto 25. 9. 2012.
- SILVER, D. 2000. „Looking Backwards, Looking Forward: Cyberculture Studies 1990–2000,“ in *Web Studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*. Ed. D. Gauntlett. London: Arnold Publishers. s. 19–30.
- vincos.it* (online). 2011. World Map of Social Networks. Přístupné na: <<http://vincos.it/world-map-of-social-networks/>>, stáhnuto: 17. 4. 2012.
- WITTEL, A. 2002. „Ethnography on the move: From field to net to internet.“ *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*. 1 (1). Přístupné na: <<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-00/1-00wittel-e.htm>>, stáhnuto: 14. 10. 2012.